

3 Izomerie

Izomerie je jev, kdy sloučeniny mají *stejný* *sumární* vzorec, ale *různou* *strukturu* nebo *prostorové uspořádání*. Takové sloučeniny se nazývají *izomery*. Různá struktura podmiňuje různé fyzikální a chemické vlastnosti izomerů.

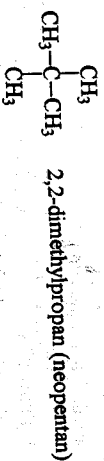
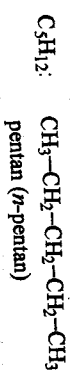
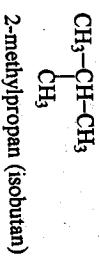
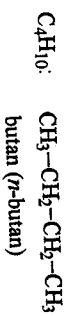
3.1 Konstituční (strukturní) izomerie

Konstituční izomery mají *stejný* *sumární* vzorec, ale *různý* *strukturní* vzorec. Liší se svou konstitucí, tj. pořadím atomů a pořadím a druhem vazeb v molekulách.

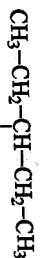
3.1.1 Řetězová izomerie

Izomery se liší *uspořádáním* (varem) uhlíkového řetězce, ale patří ke stejné homologické řadě.

Příklady:

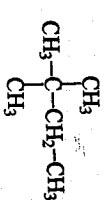

hexan (*n*-hexan)

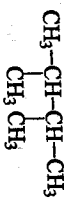

2-methylpentan (isohexan)

3-methylpentan

2,2-dimethylbutan

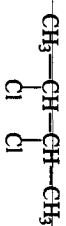
2,3-dimethylbutan

Přífix *iso-* se užívá k označení methylové skupiny na druhém uhlíkovém atomu v řetězci.

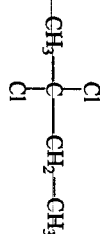
3.1.2 Polohová izomerie

Polohové izomery se liší *polohou substituents* nebo *polohou násobné vazby* v molekule.

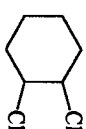
Příklady:

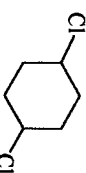
2,3-dichlorbutan

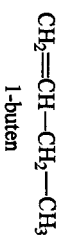
2,2-dichlorbutan

1,2-dichlorcyclohexan

1,4-dichlorcyclohexan

1-buten

2-buten

1,4-pentadien

1,3-pentadien

3.1.3 Skupinová (funkční) izomerie

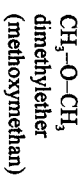
Skupinové izomery se liší *typem funkční skupiny*, a proto patří k různým homologickým řadám. Mají velmi rozdílné chemické i fyzikální vlastnosti.

Příklady:

1) alkohol a ether

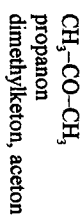
ethanol

2) aldehyd a keton

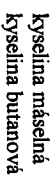
propanal

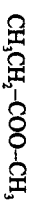
3) karboxylová kyselina a estery

kyselina máslá

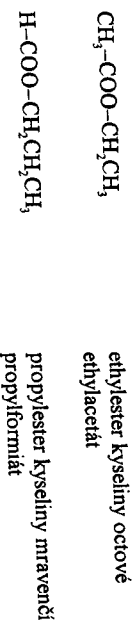

S kyselinou máslou jsou izomerní tyto estery:

methyl ester kyseliny propionové

methylpropionát

3.1.4 Tautomerie

Tautomery se liší *polohou vodíku a typem a polohou dvojně vazby*. Uhlíkový řetězec je stejný. Obě formy (tautomery) jsou v dynamické rovnováze a podle podmínek se mohou vzájemně přeměňovat (přesmykovat).

Tautomery mají stejný empirický a molekulový vzorec, ale různé strukturní a racionální vzorec.

Příklad: aldehydy a ketony vykazují **keto-enol** tautomerii

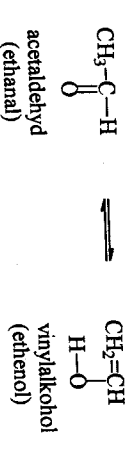
keto forma
(obsahuje karbonylovou skupinu $\text{C}=\text{O}$)

enol forma
(obsahuje dvojnou vazbu **-en** a hydroxyskupinu **-OH -ol**)

dimethylketon
propanon

2-propenol

acetaldehyd
(ethanal)

vinylalkohol
(ethenol)

☛ Cvičení:

- 1) Co jsou izomery?
- 2) Jaké typy konstituční izomerie znáte? Jak se vzájemně liší?
- 3) Napište racionální vzorec všech řetězcových izomerů heptanu C_7H_{16} , a pojmenujte je.
- 4) Napište všechny polohové izomery:
  - a) dichloropropanu
  - b) hexadienu
  - c) dimethylcyklohexanu
  - d) 2-methylpropanu
- 5) Co jsou tautomery? Jaké typy tautomerů znáte?
- 6) Která z uvedených sloučenin tvoří jen jeden monohalogenderivát?
  - a) propin
  - b) propan
  - c) 2,2-dimethylpropan
  - d) 2-methylpropan
- 7) Kolik alkylů můžeme odvodit od *n*-pentanu?
- 8) Jaký typ izomerů jsou pentan a isopentan?
- 9) Napište všechny polohové a všechny řetězové izomery pentenu.

- 10) 1-buten a cyklobutan jsou:
  - a) izomery konstituční
  - b) izomery konfiguraci
  - c) nejsou izomery
  - d) jsou homology
- 11) Hexan a cyklohexan jsou:
  - a) izomery konfigurační
  - b) nejsou homology
  - c) nejsou izomery
  - d) jsou izomery konstituční

3.2 Konfigurační izomerie (stereoizomerie)

Stereoizomery (prostorové izomery) se liší pouze prostorovým uspořádáním (*konfigurací*) atomů nebo jejich skupin. Mají proto různé konfigurační (geometrický) vzorec.

3.2.1 Geometrická izomerie (cis - trans)

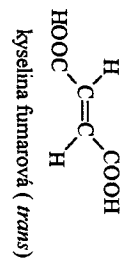
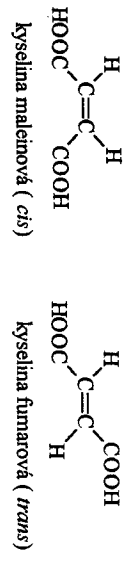
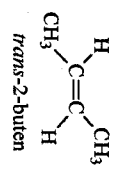
Izomery *cis - trans* se liší konfigurací substituentů na dvojně vazbě nebo na cyklu. Mají rozdílné fyzikální i chemické vlastnosti. Tento typ izomerie se vyskytuje u některých sloučenin s dvojnou vazbou a u substituovaných nebo rozvětvených cykloalkanů.

cis-izomer: substituenty jsou *na stejné* straně dvojně vazby nebo roviny kruhu

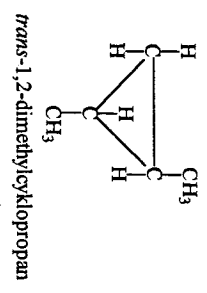
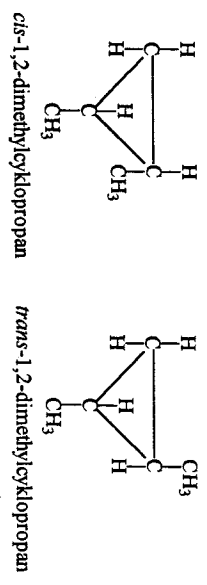
trans-izomer: substituenty leží *na opačných* stranách dvojně vazby nebo roviny kruhu

Příklady:

a) *alkeny* - dvojná vazba není volně otáčivá. Jsou-li na každém uhlíku dvojně vazby vázané substituenty nebo radikály, pak existují dva izomery *cis* a *trans*.

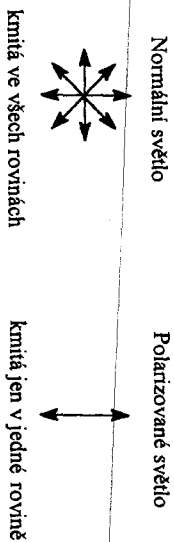

c) *cykloalkany* - volná rotace substituentů kolem jednoduché vazby je v cyklu omezena, což je příčinou existence *cis-trans* izomerie u cykloalkanů.

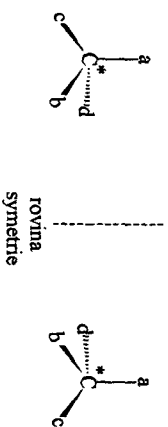
3.2.2 Optická izomerie (chiralita)

Některé organické sloučeniny mají schopnost *otáčet rovinu polarizovaného světla*. Tato schopnost se nazývá *optická aktivita*, takové sloučeniny jsou *opticky aktivní*.

Optická aktivita se vyskytuje u molekul, které nemají rovinu ani střed symetrie. Většina opticky aktivních látek obsahuje v molekule alespoň jeden **asymetrický uhlíkový atom (chirální uhlík, chirální centrum)**. Asymetrický uhlík je atom, který váže *čtyři různé substituenty*. Ve vzorcích jej označujeme C*.

V uspořádání substituentů na asymetrickém uhlíku mohou nastat dvě možnosti:

Tyto dvě formy jsou *zrcadlovými obrazy* a ani otáčením v prostoru je nelze ztožnit. Je mezi nimi chirální vztah, stejný jako je vztah mezi pravou a levou rukou (staročesky chira = ruka). Takové optické izomery se nazývají **enantiomery** nebo také **optické antipody**. Většina jejich fyzikálních i chemických vlastností je stejná, enantiomery se však liší ve své optické aktivitě. Mohou se lišit také v biochemických reakcích.

Optické antipody otáčejí rovinu polarizovaného světla o *stejný úhel, ale opačným směrem*.

Otáčivost opticky aktivních sloučenin zjišťujeme měřením v *polarimetru*. Určujeme směr otáčení a velikost úhlu otočení.

Pravotočivý antipod - otáčí rovinu polarizovaného světla **doprava**.

Označujeme jej (+)

Levotočivý antipod - otáčí rovinu polarizovaného světla **doleva**.

Označujeme jej (-)

Směs dvou optických antipodů o stejné koncentraci (ekvimolární směs) se nazývá **racemická směs** nebo **racemat**. Tato směs je *opticky inaktivní*, protože optické účinky obou antipodů se navzájem ruší.

Pro vyjádření **konfigurace na asymetrickém uhlíku** používáme označení **D-** a **L-**. Tato písmena nesouvisí se směrem otáčení roviny polarizovaného světla! Opticky aktivní látky mohou mít označení **D(+)**, **D(-)**, **L(-)** nebo **L(+)**.

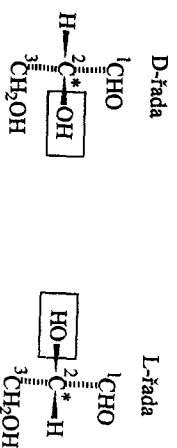
Pro znázornění **D-** a **L-** forem se používá standardní **Fischerova projekce**, pro kterou platí tato pravidla:

- uhlík č. 1 je nahore
- vertikální vazby daného C* směřují dozadu (pod rovinu nákresny)
- horizontální vazby daného C* směřují dopředu (před rovinu nákresny)

Podle konfigurace na asymetrickém uhlíku označujeme optické izomery:

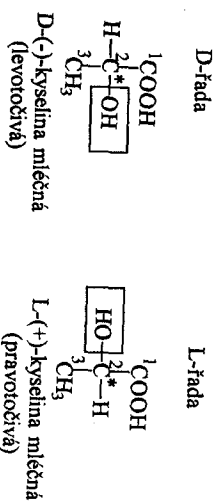
D- (dexter) - funkční skupina je *napravo*
L- (laevus) - funkční skupina je *naľavo*

LEVIS

D-(+)-glyceraldehyd
 (pravotočivý)
 (šárkované vazby směřují dozadu, zesílené dopředu)

L-(-)-glyceraldehyd
 (levotočivý)

Je-li v molekule několik chirálních uhlíků, formu **D-** nebo **L-** určíme podle konfigurace na *posledním chirálním uhlíku*, tj. na chirálním uhlíku s nejvyšším lokantem (kap. 8.1.1).

S optickými antipody se setkáváme i v biochemii. V živých organismech se například vyskytují pouze **L-aminokyseliny**, ale jenom **D-cukry**. Enzymy mají schopnost tyto struktury rozlišit.

3.3 Konformace

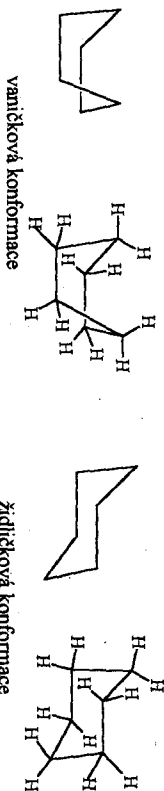
Konformace jsou *různá prostorová uspořádání* molekul stejné sloučeniny. Tyto formy se nazývají *konformery*. Vznikají *rotací* jednotlivých částí molekuly *kolem* *jednoduchých* vazeb.

Konformery mají rozdílnou potenciální energii. Čím jsou nezávažnější interakce uvnitř molekuly *slabší* (atomy a jejich skupiny *co nejvíce od sebe*), tím je molekula *stabilnější*. Konformer s *nejnižší* potenciální energií je *nejstabilnější*.

Mezi konformery se *ustavuje rovnováha*. Při určité teplotě vzniká *směs* konformerů, ve které *převládá* konformer, který je při dané teplotě *nejstabilnější*.

Například *cykloalkany*, počínaje *cyklohexanem*, se vyskytují v *několika* konformacích. Energeticky *nejlehčí* a tedy *nejstabilnější* konformace *cyklohexanu* je *konformace ždídková*, naopak *energeticky* *nejbohatší* je *konformace vaničková*. S *rostoucí* teplotou bude tedy *různí* poměrně *zastoupení* *vaničkové* konformace ve směsi.

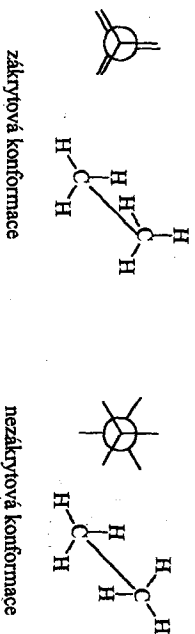
Příklad: konformace *cyklohexanu*

Podobné konformace se vyskytují například u sacharidů se *šestičlennými* *cykly*.

U *ethanu* má *nejnižší* potenciální energii ze všech možných konformací *konformace nezakrytá*, *nejvyšší* naopak *konformace zakrytá*.

Příklad: konformace *ethanu*

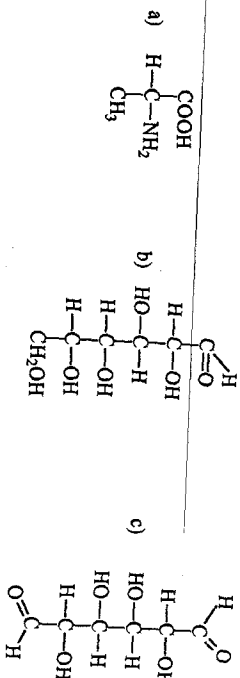

Poznámka: Některé *autoti* *řadí* konformery *mezi* *prostorové* *izomery* (*stereoizomery*).

• *Cvičení:*

- 1) Čím se liší *stereoizomery*? Jaké *typy* *stereoizomerie* znáte?
- 2) U kterých *sloučenin* existuje *geometrická* (*cis-trans*) *izomerie*?
- 3) Čím se liší *cis* a *trans* *izomery*?
- 4) Nakreslete *vzorce* *geometrických* *izomerů* *2-pentenu* a *pojmenujte* je.
- 5) Co je *optická* *aktivita*? Které *sloučeniny* jsou *opticky* *aktivní*?
- 6) Co jsou *enantiomery*? Co jsou *optické* *antipody*? Co je *racemická* *směs*?
- 7) Napište *racionální* *vzorec* *nejjednoduššího* *uhlovodíku*, který *obsahuje* *asymetrický* *uhlík*.

- 8) Které z uvedených *sloučenin* mohou mít *zakrytá* *konformace*:
  - a) *propan*
  - b) *propen*
  - c) *1-buten*
  - d) *1,2,3-butatrien*
- 9) V uvedených *sloučeninách* *označte* *chirální* *uhlíky*. Ke každé *sloučenině* *napište* *její* *enantiomer* a *označte* *formu* *D- a L-*.

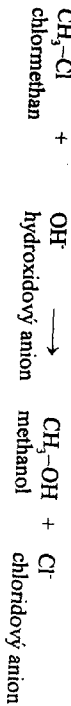
4 Reakce organických sloučenin

4.1 Typy reakcí podle průběhu

a) *Substituce* (*nahrazení, změna*)

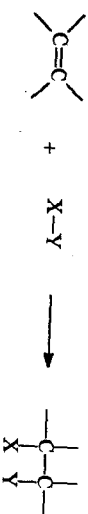
Při *substituci* se *nahrazuje* *jeden* nebo *více* *atomů* nebo *skupin* *vázaných* na *uhlík* *jiným* *atomen* nebo *funkční* *skupinou*. *Hybridizace* *atomu* *uhlíku* v *reakčním* *centru* se *nemění*, *násob-*
nost *vazby* se *nemění*.

Substituce je *charakteristická* pro *nasyčené* a *aromatické* *uhlovodíky*.

b) *Adice*

Při *adici* se *další* *atomy* *váží* na *násobné* *vazby*. *Dvě* *částice* se *spojí* v *jednu*. *Násobnost* *vazby* *klesá*, *hybridizace* *atomů* *uhlíku* v *reakčním* *centru* se *zvyšuje* (*sp² → sp³* nebo *sp → sp³*). *Adice* je *charakteristická* pro *nenasycené* *uhlovodíky*.

Podle toho, která *látka* se *aduje*, *rozdělujeme* *tyto* *adice*:

- hydrongenace* - *adice* *vodíku* *H₂*
- halogenace* - *adice* *halogenu* *X₂* (*stejný* *termín* *však* *může* *být* *použit* *i* *pro* *substituci*)
- hydróhalogenace* - *adice* *halogenovodíku* *HX*
- hydratace* - *adice* *vody*
- polymerizace* - *je* *mnohonásobná* *adice* *nenasyčených* *molekul* (*monomerů*). *Vznikají* *polymery* (*makromolekulární* *látky*)

1. Izomerie

1.1.2.2. DI-, TRI-, TETRA-SUBSTITUOVANÉ ALKENY

Prostorové uspořádání substituentů je třeba definovat obecnějším způsobem. Podle názvoslovných pravidel E, Z se stanoví pořadí priority substituentů vázaných na dvojnou vazbu.

Cahn-Ingold-Prelogova pravidla stanoví posloupnost priority:

1. Atomy C vázané dvojnou vazbou uvažujeme samostatně. Na každém C seřadíme substituenty

(přímo vázané na atom C s dvojnou vazbou) podle klesajícího protonového síla Z.

Atom s vyšším Z má vyšší priority než atom s nižším Z (př. Br > Cl > O > N > C > H).

Příklad

Pojmenujte sloučeninu, jejíž racionální vzorec je:

vyšší priority   nižší priority

vyšší priority   nižší priority

Pro substituenty s vyšší prioritou, které jsou vázány na opakovanou stranu roviny určené dvojnou vazbou, používáme označení (Z) (entgegen = proti).

Název je (Z)-2-chlorbut-2-en.

Příklad

Pojmenujte sloučeninu, jejíž racionální vzorec je:

nižší priority

vyšší priority

Pro substituenty s vyšší prioritou, které jsou vázány na stejnou stranu roviny určené dvojnou vazbou, používáme označení (Z) (zusammen = spolu).

Název je (Z)-2-chlorbut-2-en.

poznámka

Pro znázornění dvojných vazb na nákrese není potřeba zvláštní konvence, protože jde o rovinnou strukturu (hybridizace sp²).

2. Pokud se nepodaří stanovit posloupnost priority posouzením prvních atomů v substituentech (tzn. přímo vázaných k atomům C dvojných vazb), posuzují se druhé, třetí atd. atomy ve směru od dvojných vazb tak dlouho, dokud se nenajde první rozdíl.

Příklad

Určete priority substituentů: -CH₂-CH₃ a -CH₃.

Podle pravidel:

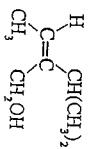
1. Oba substituenty jsou ekvivalentní, na první pozici je atom C.
2. Ethyl má vyšší priority než methyl, poněvadž na druhé pozici je C, methyl má jako druhé atomy pouze H.

34 PŘÍKLOP

Příklad

Určete konfiguraci sloučeniny, jejíž vzorec je:

nižší priority

- k atomu C je vázán C, C, H ⇒ nižší priority

- k atomu C je vázán O, H, H ⇒ vyšší priority

vyšší priority

Dva substituenty s vyšší prioritou jsou vázány na stejnou stranu roviny určené dvojnou vazbou ⇒ konfigurace (Z).

3. Atomy vázané násobnou vazbou se považují za ekvivalentní počtu atomů vázaných jednoduchou vazbou:

je ekvivalentní

atom C je vázán k H, O, O

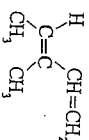
atom C je vázán k H, O, O

Je-li atom O vázán dvojnou vazbou, počítáme ho 2krát.

Příklad

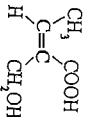
Pojmenujte sloučeninu, jejíž racionální vzorec je:

Název: (E)-3-methylpenta-1,3-dien

Příklad

Pojmenujte sloučeninu, jejíž racionální vzorec je:

Název: (Z)-2-(hydroxymethyl)but-2-enová kyselina.

poznámka

Podle pravidla 3 má vyšší priority -COOH.

1.3. Stereochemie

etrické uspořádání na sp³ hybridizovaném atomu C umožňuje další typ konfigurací izomerie, v níž se omery s rozdílným prostorovým uspořádáním k sobě mohou mít jako předměti a jeho zrcadlový obraz, tzn. ko prava a levá ruka. Zadrným způsobem nelze dosáhnout toho, aby se kryly a ztotožnily.

1. Izomerie

1.1.1. Stereochemie alkanů a cykloalkanů

Stereochemie – zabývá se studiem molekul v trojrozměrném prostoru
Přesná trojrozměrná struktura molekuli je často rozhodující pro určení jejích vlastností, chemické reaktivity, biologické aktivity.

Alkany – možná volná rotace kolem jednovalné vazby C-C, tím se mění vzájemný prostorový vzhled substituentů na jednom atomu C vzhledem k substituentům na druhém atomu C. Různá **prostorová uspořádání** vyplývající z rotace, se nazývají **konformace**.

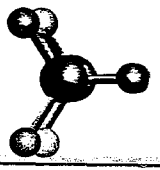
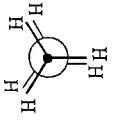
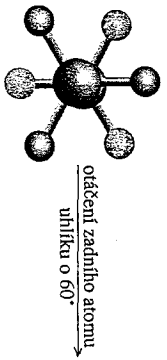
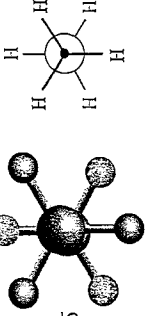
Určelou konkrétní konformaci označujeme jako **konformer** (konformační izomer).
Na rozdíl od konstitučních izomerů (lišících se pořadím atomů) mají rozdílné konformery **konstituční** vzájemně, ale různé uspořádání v prostoru. Někdy se tedy o skutečnou izomerii, ale o různé **prostorové uspořádání** stejné struktury.

Při rotaci dvou substituovaných atomů kolem vazby σ můžeme dosáhnout nekonečného množství různých konformací, které se liší energií.

Konformace ethanu: extrémní prostorová uspořádání molekuly ethanu jsou dvě:

nesouhlasná (střídavá) konformace anti-

souhlasná (zákrtyrová) konformace syn-

ethan – střídavá konformace

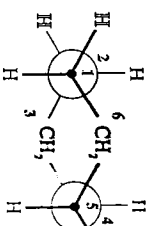
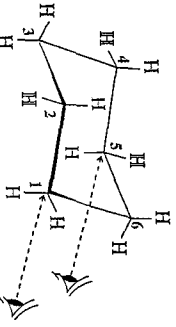
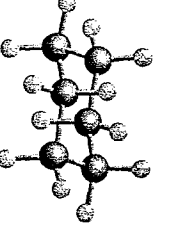
ethan – zákrtyrová konformace

Stabilnější (energeticky nejlépe) je **nesouhlasná konformace**, v níž jsou všechny vazby C-H maximálně vzdáleny $\Rightarrow$ nejmenší odpuzivé síly.

Konformace cyklohexanu: cykly jsou prostorově deformovány, čímž jsou zkráceny pnutí. Cyklohexan existuje ve dvou konformacích:

• židličková kuličkový model

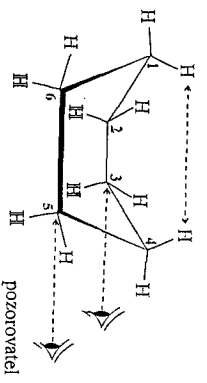
Newmanova projekce

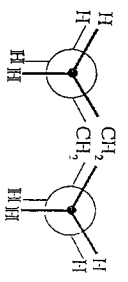
pozorovatel

vaničková

sterické pnutí atomů vodíku na C1 a C4

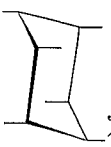

pozorovatel

Newmanově projekci je vidět, že židličková konformace cyklohexanu nemá žádné pnutí (sousední vazby -H jsou ve střídavé konformaci) $\Rightarrow$ židličková konformace je **stálejší než vaničková**.

Jednodušený náčrt židličkové konformace: axiální vazby (kolmé na rovinu cyklu): po jedné na každém atomu C, uspořádány střídavě nahoru a dolů

ekvatoriální vazby (přibíhají v rovině cyklu): po jedné na každém atomu C, tvoří tři skupiny dvou rovnoběžných vazeb mířících střídavě nad a pod rovinu cyklu

1.2. cis – trans diastereoizomery (geometrická izomerie)

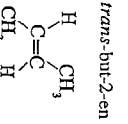
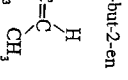
charakteristická pro:
• sloučeniny, v nichž jsou atomy vázány dvojnou vazbou
• cyklické sloučeniny

VOJNÁ VAZBA – pevný útvar, nedovoluje volnou otáčivost, takže substituenty vázané na dvojnou vazbu mohou zaujímat různou polohu k rovině určené dvojnou vazbou

1.2.1. DISUBSTITUOVANÉ ALKENY

cis-izomer: substituenty jsou vázány na stejnou stranu roviny určené dvojnou vazbou

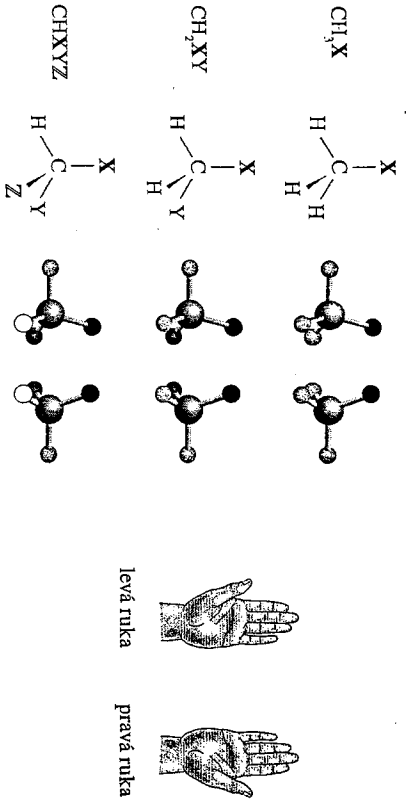
trans-izomer: substituenty jsou vázány na opačné strany roviny určené dvojnou vazbou

na izomery se liší fyzikálními vlastnostmi, stálejší je trans-izomer.

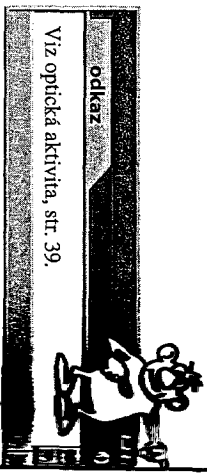
1. Izomerie

1.1.3.1. TETRAEDRICKÉ ATOMY C A JEJICH ZRCADLOVÉ OBRAZY

Molekuly CH_3X a CH_2XY jsou totožné se svými zrcadlovými obrazy.

Molekula $CHXYZ$ je ke svému zrcadlovému obrazu ve stejném vztahu jako pravá a levá ruka ⇒ **enantiomery**.

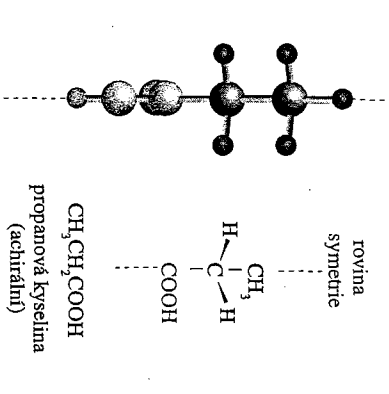

Viz optická aktivita, str. 39.

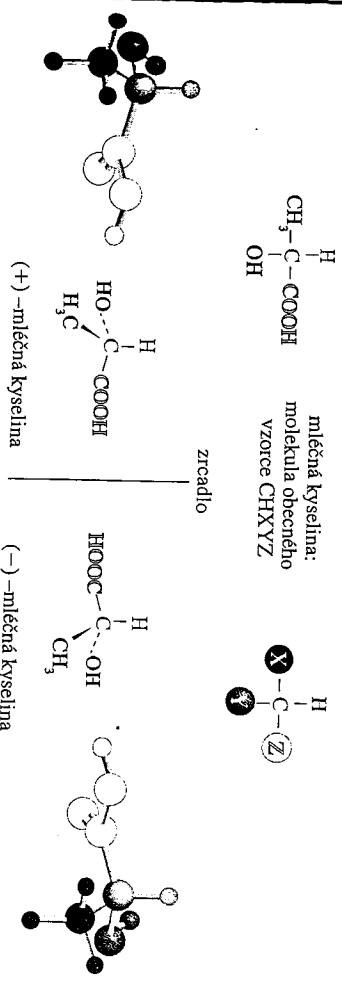
odkaz

Chirální molekuly nejsou totožné se svým zrcadlovým obrazem. Existují ve dvou enantiomerních formách. Chirální molekulu a její enantiomer na sebe nelze položit tak, aby se polohy všech substituentů shodovaly. Molekula nemůže být chirální, jestliže má rovinu nebo střed symetrie.

Achirální molekula má v některé ze svých možných konformací rovinu symetrie ⇒ je ztotožnitelná se svým zrcadlovým obrazem.
Př.:

chirální molekula – kyselina mléčná

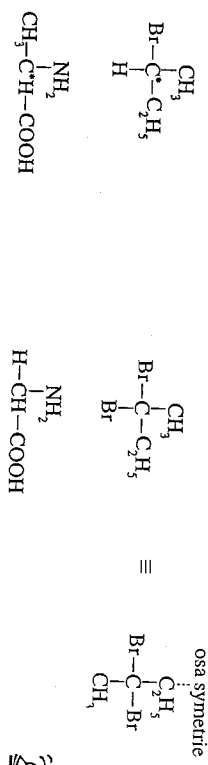
Nejčastější, ale ne jedinou příčinou chiralitly organických molekul je přítomnost atomu C, ke kterému jsou vázány čtyři různé substituenty – tzv. stereogenní centrum (centrum chiralitly).

Stereogenní centrum se někdy označuje hvězdičkou. Stereogenní centrum nemusí být jen C, ale např. i N.

(Chirální) je vlastnost celé molekuly; zatímco **stereogenní centrum** je strukturální rys části v molekule, který způsobuje chiralitu.

Vyhledávání stereogenního centra př.: chirální molekuly

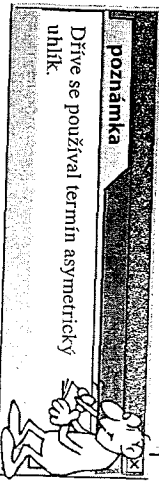
achirální molekuly

poznámka

Atomy C ve skupinách $-CH_2-$, $-CH_3$, $C=C$, $C=O$ nemohou být stereogenními centry, protože mají nejvýše dvě stejné vazby.

Určování konfigurace na stereogenním centru – používá se stejných Cahn-Ingold-Prelogových pravidel, jako se používají pro označování konfigurace (Z), (E).

poznámka

Dříve se používal termín **asymetrický uhlík**.

odkaz

Viz str. 34.